

## 11. Cap a un sistema familiar postpatriarcal?

Cristina Brullet i Tenas

*Doctora en sociologia (UAB) i llicenciada en pedagogia i filologia hispànica (UB).*

*Professora titular del departament de Sociologia de la UAB.*

Els canvis familiars que estem experimentant a Occident poden interpretar-se com una ruptura cap endavant en el procés de democratització de la vida política i social que es va iniciar amb els estats moderns, i que ja dura més de dos segles. Una etapa històrica —que alguns científics socials anomenen *primera modernitat*— que ha estat marcada per les lluites cap a la consecució d'una major llibertat, igualtat i fraternitat humana; però durant la qual, tanmateix, es va mantenir, i en alguns aspectes fins i tot es va reforçar, la subordinació general de les dones als barons mitjançant diversos dispositius legals, econòmics, polítics i culturals. Les dones, al costat d'altres col·lectius socials, van ser excloses fins ben avançat el segle xx dels drets de ciutadania i, al mateix temps, la funció materna quedava subjecte a un sistema familiar que, encara que modificat, afirmava el seu secular caràcter patriarcal.

Ara bé, des de finals del segle xx es parla en el món occidental de l'inici d'una *segona modernitat* en el sentit que s'obre, no pas sense ambigüitats i resistències, una nova etapa en l'expansió i l'aprofundiment de la cultura i les pràctiques socials democràtiques. De la mateixa manera es diu que les societats industrials avançades es transformen cap a societats de la informació i del coneixement (que alguns anomenen societats postindustrials), o es discuteix també sobre el procés de globalització de les relacions econòmiques i culturals. Totes aquestes expressions ens indiquen que ens trobem en una situació d'inflexió històrica de la qual també participa, indubtablement, la institució familiar.

En efecte, un dels components característics dels inicis d'aquesta segona modernitat seria la *deslegitimació del patriarcat* com a element estructurador de les relacions socials. La pèrdua de legitimitat del patriarcat —gràcies a la insubordinació de les dones al pas dels segles i de la seva adquisició recent d'una major autonomia econòmica i una ciutadania de ple dret— podria possibilitar l'increment substancial de l'equitat entre sexes i generacions i un major desenvolupament humà. Amb aquesta hipòtesi de fons, l'objectiu d'aquest capítol és compartir des d'una perspectiva històrica algunes reflexions sobre la crisi del model de família moderna, els processos de canvi i resistència que aquesta crisi genera actualment a Catalunya i a Espanya, i valorar la possible extensió de noves relacions familiars basades en un nou contracte sexual de tall democràtic.

## La transformació històrica del sistema occidental de família

La institució familiar és una construcció social i cultural que varia en el temps i en l'espai. No és un fenomen natural, ja que una de les seves funcions més universals —la reproducció, l'acolliment i la cura de la vida humana— es realitza en el marc d'institucions familiars molt diverses (Segalen, 2000; Cadoret, 2003). En aquest sentit, cal tenir en compte, d'una banda, que el sistema de família occidental és un dels possibles en el marc d'una única societat humana que presenta una gran variabilitat de sistemes; i de l'altra, que ha anat canviant al llarg dels temps.

Hi ha un cert consens sobre que el nostre sistema occidental de família mostra avui una crisi que afecta tres idees normatives bàsiques, d'arrel judeocristiana, que han estat clau en la seva construcció històrica: 1) primer és l'aliança matrimonial i després vénen els fills; 2) la primacia de l'autoritat l'ostenten el pare i el marit, i 3) la família s'organitza entorn de la divisió sexual del treball. Aquestes tres regles del joc han passat al llarg dels segles per dos moments clau en la seva legitimació, aplicació i consolidació, fins que avui han arribat a un moment de crisi i deslegitimació.

El primer moment històric el trobem al segle XII, quan l'Església institueix el matrimoni cristià com un acord entre un home i una dona i el fa sacrament indissoluble i necessari per considerar la legitimitat d'una nova família. Amb aquesta mesura, el sistema queda ben diferenciat d'altres perquè reforça la monogàmia i una unitat familiar per a tota la vida, enfront d'altres sistemes que tenen la poligàmia i el divorci com a elements reguladors de les relacions familiars. Abans, a Occident, la formació d'una família era un assumpte privat, el matrimoni s'entenia com a una aliança o pacte entre famílies, les ruptures de parelles eren freqüents i els fills eren considerats propietat del pare. Les famílies formaven realitats molt diverses i complexes (Goody, 1986, 2001).

El segon moment clau és quan s'institueix el model de *família occidental moderna*, que queda legitimat i es farà hegemònic al llarg de la *primera modernitat*. En aquesta etapa històrica, les tres idees normatives —que sempre situen les dones i els infants en una posició socialment minoritzada— van ser reafirmades pel Codi civil que van promoure els estats liberals dels segles XIX i XX. De manera que, si bé la modernitat va implicar l'inici d'un procés de secularització de la institució familiar (regulació civil del matrimoni, del divorci i del parentiu) i una millora de les condicions de vida dels infants, no va suposar l'eliminació del caràcter secularment patriarcal del sistema. I això perquè els mecanismes principals de diferenciació interna del poder dins la família, per raó de sexe i edat, es van mantenir intactes i, fins i tot, van ser reforçats per la llei civil.

El tercer moment podria estar-se iniciant actualment. En primer lloc, els estats democràtics d'Occident estan introduint *noves regulacions dels vincles familiars* (per exemple, noves lleis sobre unions estables de parella, l'ordre de transmissió del cognom als fills i fi-

lles, l'adopció de fills en parelles de fet i en parelles homosexuals, el matrimoni entre persones homosexuals, etc.). En segon lloc, la distribució i el repartiment de feines entre la parella conjugal es basa cada vegada menys en la divisió sexual del treball associada a la disjunció públic/privat, de manera que s'ha imposat la *dobla presència* de les dones —a la família i al treball remunerat— i s'espera que els homes, a més de contribuir a la família amb els seus ingressos econòmics, també contribueixin a les feines domèstiques i de criança dels fills, tal com fan les dones. I, en tercer lloc, l'antiga autoritat del pare ha passat a ser, en allò legal, una *autoritat compartida* entre mare i pare, al mateix temps que s'afirmen els drets dels infants. Finalment, els estats de benestar fan noves polítiques familiars que haurien de permetre una nova organització de la vida quotidiana familiar i laboral (escoles bressol, serveis domiciliaris per atendre la gent gran dependent, horaris laborals flexibles, permisos parentals, etc.). Però aquesta és la part bonica de la qüestió, perquè els canvis socials no es fan sense resistències ni contradiccions.

Vegem, a continuació, i amb una mica més d'argumentació, com han evolucionat les tres idees normatives que han configurat l'estructura patriarcal del sistema familiar occidental i en quin moment de canvis i resistències ens trobem.

## **A. «Primer és l'aliança matrimonial i després vénen els fills».** **Parlem d'allò legítim i d'allò il·legítim**

Tal com he avançat més amunt, en els primers segles de l'era cristiana, la formació d'una família era un assumpte privat i el matrimoni s'entenia com un pacte o aliança entre famílies. Però en el segle XII l'Església cristiana, que ja havia adquirit un paper espiritual i material molt important a Occident, imposa com a únic matrimoni legítim el matrimoni de mutu acord i el converteix en sacrament, és a dir, en indissoluble.<sup>1</sup> A partir d'aquest moment, i al llarg dels segles que segueixen, el *nucli conjugal* anirà prenent una major rellevància enfront dels interessos del llinatge familiar. De la mateixa manera, la *monogàmia*, enfront de la pràctica de la poligàmia i del concubinatge, es constituirà com a única aliança reconeguda per l'Església en la formació d'una família legítima (Goody, 1986). Solament una vegada realitzat el matrimoni religiós (*vinçle d'aliança*) han de venir els fills i filles (*vinçle de filiació*). En cas contrari, aquests seran il·legítims, la mare serà estigmatitzada i, fins i tot, repudiada per la seva pròpia família.<sup>2</sup>

1. Segon Concili de Letrán (1139). Goody (1986) apunta que l'Església persegueix, amb aquesta mesura, objectius morals i materials. Fa indissoluble el matrimoni, prohibeix els matrimonis entre parents pròxims i l'adopció. Amb el temps, aquestes mesures incrementen les donacions patrimonials a l'Església quan no hi ha hereus directes, i dificulten l'acumulació patrimonial i el poder del llinatge mitjançant matrimonis entre parents.

2. L'aristocràcia no dubta, però, a transgredir la norma quan li interessa el reconeixement dels fills bastards per part del pare a efectes patrimonials i de distribució del poder.

L'estat modern reconstrueix aquest eix normatiu. En efecte, després de les revolucions anglesa, americana i francesa —a finals del segle XVIII—, es constitueixen els estats de caràcter liberal que s'aniran expandint a Occident al llarg dels segles XIX i XX. L'estat modern crea el Codi civil que institueix, enfront del matrimoni religiós, el *matrimoni civil* i el *dret al divorci*. Si bé és cert que el divorci serà negat o restablert en cada país segons els avatars de les lluites polítiques entre el poder de l'estat i el poder de les esglésies,<sup>3</sup> es mantindrà la idea que el matrimoni és un contracte civil o pacte de mutu acord entre els contraents. Però no es modifica la desigualtat entre dones i homes, perquè la nova regulació civil afirma i reforça la secular minorització social i política de les dones. El *matrimoni civil* obliga el marit a protegir la seva esposa i obliga l'esposa a obeir el marit. A més a més, si no se segueix l'ordre establert en la formació de la família (aliança + filiació), els fills i filles seran il·legítims, no tindran drets jurídics davant la família i la mare serà tant o més estigmatitzada que en el passat. Es manté que solament el pare podrà transmetre el seu nom de família (patrilinealitat) i ubicar el fill o la filla en l'espai social i en l'ordre genealògic patern. Així doncs, el suposat «contracte entre iguals» —tal com es defineix el *matrimoni civil* en la *primera modernitat*— és una ficció política que amaga la desigualtat de drets i deures que aquest contracte regula per a homes i dones (Pateman, 1995). És un contracte civil que legitima la desigualtat de gènere i la subordinació familiar, social, econòmica i política de les dones als barons fins ben avançat el segle XX.

Tot això ha canviat en l'esfera legal. Primer, avui a Catalunya i a Espanya l'*aliança matrimonial* no és necessària per tenir criatures legítimes. Una dona pot tenir un fill de manera legítima sigui quin sigui el camí escollit (mitjançant una relació sexual amb una parella estable —matrimonial o de fet— o no estable; mitjançant l'adopció en parella o en solitari; mitjançant les tècniques de reproducció assistida, amb parella o sense). És a dir, el nostre actual Codi de família considera tots els infants i mares iguals davant la llei, sigui quina sigui la situació civil de la mare i sigui quin sigui el procés d'engendrament de la criatura. La mare també pot transmetre el seu nom de família, en situació de primer ordre,<sup>4</sup> tant si forma una família biparental com si forma una família monoparental o gineparental. Això suposa una ruptura simbòlica profunda amb la nostra tradició familiar —patrilineal i patriarcal— que negava a la mare el dret de transmetre el nom de la seva família als seus descendents. Avui, una dona pot donar continuïtat, si vol, a la seva genealogia femenina. Abans, el vincle de la mare amb el fill quedava sempre situat en un

3. La Reforma protestant va anul·lar la indissolubilitat del matrimoni i va acceptar el divorci. En canvi, l'Església catòlica va reafirmar-la en el Concili de Trento (1545-1563) i fins avui manté la negativa al divorci. A Espanya, la Segona República es constitueix el 1931 com a estat laic i regula per primera vegada a la nostra història el dret al divorci civil.

4. Llei estatal 40/1999, de 5 de novembre, sobre el nom i cognoms i el seu ordre. Amb aquesta Llei es modifiquen l'article 109 del Codi Civil i els articles 54 i 55 de la Llei estatal, de 8 de juny de 1957, del registre civil.

segon ordre, negant i ocultant des d'allò jurídic la seva importància real en la filiació social i biològica.

Avui, al món occidental, el *contracte matrimonial civil* incorpora la igualtat legal entre els cònjuges. Però, paradoxalment, ha deixat de ser l'element fundacional de la família. Ho demostra l'increment continuat de fills nascuts fora de matrimoni,<sup>5</sup> fruits, en la seva majoria, de parelles de fet. Aquesta pràctica social mostra que la formació de la família és vista com un assumpte de caràcter privat —que, si voleu, implica un *contracte d'intimitat*— al qual no cal l'aprovació legal pública. Però també hem de situar en el mateix context la demanda de *regulació de les unions estables de parelles no matrimonials*<sup>6</sup> que ha obeït, sobretot, a la cerca de reconeixement social de les parelles de fet homosexuals, impossibilitades de contraure matrimoni a la major part de societats occidentals. En canvi, a Espanya, la recent aprovació l'any 2005 de la Llei estatal que permet el *matrimoni homosexual*, equiparat a tots els efectes al matrimoni heterosexual, és, sens dubte, una gran passa endavant en el procés d'extensió de la democràcia a la vida social que caracteritzaria la *segona modernitat* de què parlàvem a l'inici d'aquest capítol. Actualment, a Espanya i Catalunya, tot ciutadà o ciutadana, amb independència de la seva orientació sexual, té els mateixos drets i deures civils, inclosos els drets a contraure matrimoni i tenir fills, i els deures de solidaritat que aquests drets impliquen.

A Espanya i a Catalunya la major part de joves opten per casar-se quan decideixen viure junts o quan decideixen tenir el primer fill o filla. Però s'incrementen dia a dia les famílies que no segueixen les pautes convencionals.<sup>7</sup> Aquest és el cas de les *parelles conjugals no matrimonials* (heterosexuals i homosexuals), de les *famílies biparentals no matrimonials* (si estan formades per una parella homosexual podem anomenar-les *famílies homoparentals*), de les *famílies biparentals repartides entres dues llars* (pare i mare separats que viuen en diferents llars), de les *famílies monoparentals*<sup>8</sup> (mare o pare amb fills dependents), de les *famílies gineparentals* (dones que han escollit ser mares sense pa-

5. A Catalunya, l'any 2004, conformen ja el 29% de tots els nascuts (IDESCAT).

6. La primera llei a Espanya d'unions estables de parella va ser aprovada pel Parlament de Catalunya l'any 1998 (Llei 10/1998, de 15 de juny). Després se'n van aprovar d'altres de similars en altres comunitats autònomes. Un dels elements diferenciadors —objecte de forts debats entre conservadors i progressistes— va ser el de l'adopció per part de les parelles de fet homosexuals.

7. Quasi tots els indicadors demogràfics i sobre llars i famílies mostren que Catalunya experimenta un procés de canvi més avançat que el de la mitjana espanyola i més proper a les mitjanes europees. Podeu consultar fàcilment indicadors estadístics de canvi demogràfic, familiar i social a <www.idescat.net>. També als informes 2002 i 2004 del CIIMU (2002) (2005).

8. Fixeu-vos que parlo de *famílies monoparentals* i no pas de *llars monoparentals*. Cal no confondre el concepte de *família* amb el concepte de *llar*. És relativament fàcil comptabilitzar les *llars monoparentals* a través de padrons i censos, però és molt més difícil conèixer l'abast real de la *família monoparental* o de la *família gineparental*.

rella masculina) i de les *famílies recompostes* (famílies conformades per una dona o un home que han viscut una ruptura conjugal i ara viuen amb els seus fills més la seva parella actual —heterosexual o homosexual— que també pot aportar a la llar els seus propis fills).

És obvi que l'increment de la individuació dels drets democràtics, i de les possibilitats de gestionar més lliurement la pròpia vida, s'està expressant amb una diversificació de les formes de fer, pensar i viure la família. Les etapes del cicle familiar estan cada vegada menys pautades, i el matrimoni com a patró de relacions de parella per a tota la vida o l'associació automàtica entre una vida de parella i un projecte de maternitat o paternitat deixen de formar part de l'imaginari familiar de moltes persones. Tal com apunten Beck i Beck-Gersheim: «La família unitària per a tota la vida es converteix en un cas límit i la norma és l'oscil·lació entre diverses famílies de duració limitada o entre formes no familiars de convivència» (Beck i Beck-Gersheim, 1998, p. 151).

Les ruptures de parella s'han incrementat, ja sigui per separació de fet o per procediment legal. Les parelles avui són més fràgils que en el passat perquè les exigències són majors. L'estabilitat de les seves relacions depenen molt més que en el passat de la satisfacció emocional, dels sentiments compartits i de la solidaritat mútua, més que no pas de la cerca de protecció, de seguretat personal o d'interessos econòmics. La major autonomia psicològica i econòmica de les dones les possibilita de trencar una relació insatisfactòria.

Després d'una ruptura legal és molt habitual que els fills i filles, especialment si tenen poca edat, es quedin a viure amb la mare, la qual n'obté la *guarda i custòdia*, mentre que el pare n'obté el *dret de visita*. Però en els darrers temps es tendeix a incorporar cada vegada més la figura de la *custòdia compartida* entre mare i pare, de manera que s'estén l'ideal de la *coparentalitat* després de la separació, una pràctica que és més freqüent entre famílies de classes mitjanes i altes.<sup>9</sup> Però, més enllà de les figures jurídiques, una tendència molt generalitzada a les societats occidentals és que una tercera part dels homes-pares separats o divorciats s'acaben desentenent totalment —afectivament i econòmicament— dels seus fills i filles; un terç hi manté relacions poc freqüents, i un altre terç hi manté relacions força o molt freqüents (Meulders-Klein i Théry, 1993).

El divorci a Espanya es va fer possible de nou amb la democràcia actual. L'any 1978 l'Estat es torna a declarar laïc i el divorci es regula en el Codi civil de 1981. La nova Llei espanyola del divorci, aprovada l'any 2005, facilita la llibertat dels cònjuges a trencar la

9. Portar a la pràctica la idea de la custòdia compartida dels fills després d'una ruptura conjugal suposa costos econòmics alts i sovint més dificultat per elaborar el dol de la ruptura quan un dels cònjuges s'ha resistit a la separació. THÉRY (1998) adverteix que l'«interès superior» dels fills no sempre passa per la custòdia compartida.

seva relació si ja no és desitjada. Entre altres aspectes, les parelles es podran divorciar sense necessitat de passar per un procés legal de separació; desapareix la necessitat d'al·legar causes; els processos es podran iniciar al cap de tres mesos d'haver-se celebrat el matrimoni; es regula la *custòdia compartida*; s'inclou una modificació del Codi civil per recordar als cònjuges que hauran de compartir les responsabilitats domèstiques i la cura i atenció d'ascendents i descendents i altres dependents al seu càrrec; i el govern es compromet a elaborar una llei per crear un fons que garanteixi el pagament de pensions destinades a l'alimentació dels fills.

La figura de la *custòdia compartida* —que afecta les *relacions de filiació*— ha estat un dels aspectes més conflictius en el procés de debat de la nova llei. Alguns grups feministes van manifestar la seva disconformitat sobre que l'aplicació de la custòdia compartida pogués ser decidida pel jutge al marge de la voluntat i mutu acord de mare i pare. A la llei aprovada, finalment, s'hi diu que la custòdia compartida no solament podrà ser atorgada quan hi hagi mutu acord, sinó que el jutge també la concedirà excepcionalment quan només un dels cònjuges la sol·liciti, i que sempre s'atorgarà en benefici del menor. Cal dir que sembla de sentit comú que ha de ser francament difícil que una custòdia compartida sigui portada a bon terme si hi ha un dels cònjuges que no la desitja per a si o per a l'altra part. Per exemple, és raonable que una dona no desitgi compartir-la amb el pare quan abans de la ruptura hi ha hagut nul·la atenció d'aquest cap als fills o quan hi ha hagut maltractament psicològic i/o físic cap a aquests fills i/o cap a la mare.<sup>10</sup>

En tot cas, a la pràctica, les ruptures conjugals tendeixen a debilitar el vincle filial amb el pare, mentre que tendeixen a reforçar el vincle filial amb la mare. De manera que, pel que fa a les relacions de filiació, s'estan donant dos moviments simultanis. D'una banda, es reforça la *filiació social i simbòlica* per via materna (vuit de cada deu llars monoparentals estan encapçalades per una mare; les mares poden transmetre el seu nom de família sigui quin sigui el seu estat civil). I de l'altra, s'estén la idea que és bo preservar la continuïtat del vincle filial amb el pare biològic. El reconeixement legal de la *filiació biològica paterna* (avui possible gràcies a les proves de paternitat) i la demanda creixent de la *custòdia compartida* dels fills en cas de ruptura conjugal compensen la pèrdua de la importància simbòlica i material de la figura del pare en relació amb el passat. En tot cas, tots aquests fenòmens expressen clarament que en el nostre sistema familiar l'*aliança* perd pes mentre que es busca reforçar els vincles de *filiació* tant per via materna com per via paterna, o, com és el cas de les parelles homosexuals, acceptant un doble vincle matern o patern.

10. Per conèixer el debat sobre la qüestió, vegeu dues postures contràries però ambdues ben argumentades en dos articles de premsa: L. BOADA (2005) i M. SOLETO (2005).

En síntesi, el primer eix normatiu que ha sustentat el nostre sistema patriarcal de família al llarg dels segles avui està en procés de canvi molt profund, perquè les legitimitats familiars han deixat de fonamentar-se en la preeminència del vincle masculí per establir la filiació; i perquè el matrimoni homosexual planteja la no-necessitat de la diferencia sexual per establir un contracte d'aliança. Totes les societats de l'Occident democràtic que han reconegut la igualtat de drets i deures entre dones i homes estan davant del repte d'haver de redefinir i legalitzar noves variants de l'*aliança* i de la *filiació*.

## **B. «La primacia de l'autoritat l'ostenten el pare i marit».** **Parlem de l'autoritat dins la família**

La tradició familiar judeocristiana és patriarcal. Les principals decisions familiars són una prerrogativa de l'autoritat masculina. El marit manté subjecte l'esposa, la qual li proporciona descendència. El pare és qui decideix sobre el present i el futur dels fills i de les filles. A la *primera modernitat*, l'estat liberal reforça, a través del *matrimoni civil*, la subordinació de l'esposa al marit a canvi de protecció; el marit serà el «cap de família» i el seu representant legal davant l'estat i la societat. Tanmateix, també és cert que la primera modernitat suposa una reducció de la llei no escrita del pare premodern i una nova posició de l'autoritat de la mare en les relacions internes del grup domèstic.

Al llarg dels segles XIX i XX, la intensificació de la vida urbana i el procés d'industrialització comportaran una major absència del pare de l'àmbit familiar per causa de la salarització del treball masculí. Molts camperols i artesans passen a ser obrers a les fàbriques<sup>11</sup> i el seu antic saber en l'ofici —al camp o al taller— deixa de ser una de les fonts de la seva autoritat davant dels fills. Ara, la seva activitat assalariada queda més allunyada del funcionament quotidià de la família. Al mateix temps, com ja he dit, la llei tradicional del pare-patriarca també experimenta una certa erosió davant la societat, perquè l'estat modern crea nous sistemes de poder legislatiu i control polític per tal de regular la vida social. De manera que, si bé el pare continua ostentant l'autoritat sobre el grup familiar en tant que és «cap de família», l'ha d'exercir sota el control i els límits que imposa l'estat. És a dir, el pare ja no tindrà dret a decidir sobre la vida i la mort dels seus fills. Però, al mateix temps, com que la seva autoritat tradicional ha estat buidada de la seva legitimitat material —el seu saber fer en un ofici—, serà fàcil que tendeixi a exercir-la des d'actituds autoritàries o fortament paternalistes.

En tot cas, durant la primera modernitat, el pare es manté com a primera autoritat familiar gràcies a tres elements. En primer lloc, el seu salari —o el seu major salari— li per-

11. Cal dir que també moltes dones passen a treballar a les fàbriques i d'altres mantenen la seva feina al camp o al taller; però ni unes ni altres queden eximides del treball domesticofamiliar i de criança que sovint assumeixen amb el suport d'altres dones de la família (àvies, filles grans).



met assegurar la subsistència del grup domèstic i serà el «guanyador del pa».<sup>12</sup> En segon lloc, la llei civil l'institueix com a «cap de família» i representant d'aquesta família davant la societat. I en tercer lloc, la seva posició preeminent es manté davant dels fills gràcies a la mediació de la mare. En efecte, aquesta mare —ja sigui obrera a la fàbrica, treballadora del camp o burgesa—es converteix en la medidora i transmissora de l'autoritat paterna («ja veuràs quan arribi el teu pare»). A canvi, com que es privatitza i s'allarga la funció de la mare dins la llar, va adquirint més autoritat femenina davant dels fills i filles perquè manté amb ells una intensa interacció quotidiana.

La mare, tot i que depengui econòmicament del seu marit, pot gestionar amb una autonomia relativa el salari que el marit aporta a la llar (o entre la burgesia la part dels ingressos dirigits a la vida quotidiana del grup) i intervé cada vegada més en la formació dels sentiments i efectes dels fills cap al pare. Així, contribuirà de manera molt significativa en la construcció de la imatge paterna. Ara bé, aquests canvis són complexos perquè altres processos inherents a la modernitat avançada posaran en qüestió l'autoritat de la mare en els processos de criança. Metges, ginecòlegs, pedagogs i psicòlegs convertiran, des del seu saber «expert», els sabers pràctics de la criança materna i els sabers de les dones en coneixement «no científic».<sup>13</sup> La inseguretat i els dubtes dels pares i les mares joves d'avui s'expliquen, en part, per aquest procés que, lentament, però de manera eficaç, va expropiant i devaluant el saber pràctic familiar, la transmissió oral del qual abans es realitzava de dona a dona, de mares a filles.

La reducció notable de l'autoritat paterna tradicional i la devaluació dels sabers femenins s'accentua a la segona meitat del segle xx, especialment a partir dels anys setanta, malgrat els avenços de les dones en l'educació formal. L'augment creixent de les dones al sistema educatiu i al mercat de treball seran factors molt positius perquè puguin adquirir més autonomia econòmica i social. Però, tant a l'escola com al mercat de treball, les dones es troben amb models de funcionament molt masculins i sexistes.<sup>14</sup> Tanmateix el pare «guanyador del pa» i «cap de família» ha de començar a competir amb la mare com a referent d'autoritat davant dels fills i filles, perquè els tres elements que suportaven l'au-

12. Diu Cristina BORDERÍAS a C. CARRASCO (ed.), 2001, p. 103: «Son ya numerosos los estudios que han puesto de relieve la distancia entre la fuerza ideológica de este modelo salarial y su alcance real durante buena parte del siglo xix, las altas tasas de actividad femenina y la importancia de la contribución monetaria de las mujeres a las economías familiares, aunque ello no impidió que los salarios femeninos se consolidaran muy tempranamente como salarios complementarios».

13. Cal recordar, per exemple, que a Espanya, fins a l'any 1911, les dones no poden anar a la universitat i adquirir un títol universitari que les habilités per a l'exercici professional.

14. L'escola mixta no elimina automàticament les representacions i pràctiques discriminatòries per sexe dins el sistema tal com han demostrat múltiples estudis. Encara es manté amb força l'androcentrisme en els sabers i el sexisme en les pràctiques. Vegeu l'estudi pioner a Espanya de M. SUBIRATS i C. BRULLET (1988). Igualment, al mercat de treball hi trobem la segregació vertical (les dones veuen frenada la seva promoció als llocs de direcció) i la segregació horitzontal (les dones es concentren en els sectors menys valorats).

toritat del pare modern —sustentador econòmic, cap de família i validació per la mare davant dels fills— deixen de presentar-se de manera compacta. S'inicia un procés pel qual l'autoritat del pare ja no és un fet donat per descomptat, sinó que li cal un procés d'adquisició progressiva al costat de l'autoritat de la mare. Però, encara avui, en moltes llars i grups familiars, l'autoritat superior del pare es deriva del seu paper com a principal proveïdor econòmic del grup, encara que la contribució de la mare en la validació d'aquest rol patern no es fa pas sense condicions.

En el segle XXI, les societats occidentals han experimentat un increment molt notable dels mitjans de comunicació i les noves tecnologies, que produeixen una quantitat d'informació inabastable. Es diu que pares i mares han perdut el control de la informació que arriba als seus fills i filles, la qual cosa també afebliria la seva autoritat parental. S'ha creat, doncs, un debat sobre l'autoritat parental. Però la crítica i la deslegitimació de l'autoritat patriarcal s'ha confós sovint, a la pràctica, amb una crítica i deslegitimació de qualsevol tipus d'autoritat, inclosa l'autoritat de caràcter democràtic. En efecte, aquest debat cau sovint en una confusió conceptual entre «autoritat patriarcal» i «autoritat parental». El primer concepte, ja ho sabem, fa referència a la llei tradicional masculina que imposa normes no negociades i discriminatòries per raó de sexe i edat. És una autoritat «autoritària» que busca la subjecció de l'altre sempre considerat com a inferior, com a incapaç de comprendre, de pensar, de tenir un marge de llibertat per l'acció autònoma. En canvi, el segon concepte —tal com ens recorda Hanna Arendt— es relaciona amb el sentit originari del terme «autoritat», és a dir, amb el reconeixement de l'autoria o *auctoritas*, terme que, al seu torn, deriva de *augere*, que significa 'crear', 'fer créixer', 'augmentar'. En definitiva, cal saber diferenciar entre qui té autoritat i qui s'imposa de manera autoritària, entre *autoritat* i *autoritarisme*.

Tenir autoritat parental (*parental* és un terme sense marca lingüística de gènere que inclou tant mare com pare) és un element necessari de la funció materna i paterna que persegueix el desenvolupament psicosocial d'infants i joves. Quan falla l'autoritat parental, és a dir, el marcatge de límits conductuals als fills i filles, es desenvolupen relacions de difícil gestió dins de la família i dins de l'escola. Actualment, tendim a valorar de manera més positiva aquell tipus d'autoritat parental que busca resoldre el conflicte amb la paraula, l'escolta, la relació d'afecte i la proximitat. Una autoritat més similar a la que històricament s'ha associat a la figura materna i han tendit a exercir les mares, mentre que l'autoritarisme ha estat una actitud més propera a la figura paterna tradicional.

Avui ens trobem a l'inici d'una possible transició cap a nous models democràtics de família, la qual cosa no significa família sense autoritat parental. Al meu entendre, les relacions democràtiques dins de la família es fonamenten: 1) en la comunicació i la negociació entre tots els que la componen; 2) en la coresponsabilitat i l'equitat en el repartiment dels rols i treballs familiars; 3) en el govern de mare i pare. A les famílies amb

fills menors, han de governar sempre els adults, els quals, al mateix temps, tenen l'obligació de respectar i escoltar els fills i filles i donar-los un marge de lliure actuació i decisió segons la seva edat. Els infants, per poder créixer en societat, necessiten una autoritat adulta en la qual trobar un referent de conducta, i aquesta autoritat ha d'estar legitimada i reconeguda per part de l'escola i de la comunitat.

Ara bé, malgrat que una part de la població tendeixi cap a models més democràtics i més diversos de família, el principi de la primacia de l'autoritat masculina es resisteix a desaparèixer. En la major part de famílies, i amb independència de les seves formes, encara manen les inèrcies històriques i els models d'autoritat —representacions i pràctiques— més convencionals. D'una banda, fallen les habilitats de negociació i comunicació, i de l'altra, es manté dins de la llar una forta divisió sexual del treball. Això facilita que l'autoritarisme propi del poder patriarcal es mantingui i generi conflictes dolorosos. La violència domèstica que constatem cada dia en els mitjans de comunicació i en les relacions de proximitat és un indicador molt clar d'aquest tipus de poder autoritari que exerceix violència contra les dones, les criatures i la gent gran dependent.

És a dir, la transició cap a nous models de relació familiar s'enfronta a resistències personals, a inèrcies institucionals i a una organització social dels temps de vida i treball que frenen o impedeixen la construcció de relacions democràtiques entre pares i fills (Cardús, 2003). Tot plegat genera la percepció entre les dones i homes joves que formar una família és un projecte massa carregat de dificultats. Quina paradoxa, en una societat en la qual la major part de la població jove considera la família en el primer lloc de la seva escala de valors!

L'actual Constitució espanyola i el Codi de família afirmen el dret a la igualtat de dones i homes en la vida social i familiar, i la *responsabilitat i autoritat compartida* de mare i pare davant dels fills i filles. Malgrat que aquests principis no es qüestionen, i sembla que hagin calat profundament en la nostra societat, això no implica que hi hagi hagut un canvi positiu generalitzat en les pràctiques familiars. Per exemple, en els darrers anys, les queixes per part de les escoles sobre la manca d'autoritat parental són constants, sense que, al meu entendre, s'estigui produint una aproximació adequada a la problemàtica de fons.<sup>15</sup>

Ens trobem en un moment de transició difícil per a moltes famílies amb infants i adolescents. Difícil perquè la construcció d'una *nova autoritat parental compartida i democràtica* —que substitueixi l'autoritarisme parental o l'absència d'autoritat— no és automàtica, sinó que exigeix el desenvolupament d'habilitats i de regulacions democràtiques que la majoria de persones encara no estan acostumades a desenvolupar ni a l'escola, ni a la feina, ni a la llar, ni en els àmbits de participació a la ciutat.

15. Si voleu ampliar la reflexió sobre la problemàtica de l'autoritat parental, vegeu: C. BRULLET i C. ROCA (2005).

En síntesi, entenc que el buit d'autoritat que avui s'atribueix a l'esfera familiar no és tant el resultat de la «mala acció» de mares i pares, sinó, sobretot, el resultat de complexos processos històrics de caràcter econòmic, polític, demogràfic i cultural. La crisi de l'autoritat patriarcal dins les famílies va de bracet amb la crisi, més general encara, de les autoritats tradicionals: el pare, el mestre, el capellà, el jutge, el cap de fila. L'ús del masculí no és innocent. Per al futur que ha de venir, l'encarnació de l'autoritat democràtica hauria de poder-se conjugar, també, en femení i en plural, donant la veu a qui encara no la té.

### **C. «La família s'organitza entorn de la divisió sexual del treball». Parlem de la igualtat i la diferència entre dones i homes**

L'antropologia ens ha mostrat que, a la major part de societats conegudes, la diferenciació d'activitats per raó de sexe sempre ha implicat una menysvaloració de les realitzades per les dones. La devaluació de les aportacions de les dones a les societats ha estat un dispositiu bàsic per al manteniment de l'ordre social patriarcal. Encara que el paper de les dones en la reproducció biològica és fonamental per a la continuïtat de la família o del llinatge, la funció materna té un reconeixement social de segon ordre sempre subordinat a la major importància del poder i el saber fer masculí. L'existència de la *divisió sexual del treball* —els continguts concrets de la qual varien d'una a altra cultura— empeny homes i dones a cooperar en la resolució dels problemes inherents a la vida quotidiana. Però els costos i beneficis d'aquesta cooperació han estat sempre molt asimètrics.

A les societats occidentals premodernes, estructurades sobre una economia bàsicament agrícola i artesana, els homes i les dones de totes les edats es relacionen en espais i temps de treball comú, més enllà de l'assignació i prohibició de tasques a un o altre sexe, i més enllà de l'existència d'espais segregats per raó de sexe o estament social. Entre l'aristocràcia i la noblesa, les mares deleguen la criança dels seus fills a mai-naderes i minyones. En els estaments populars l'exercici de la maternitat implica un curt període de lactància i criança sense deixar de participar en els treballs del camp, del taller o del mercat. La socialització de les criatures es realitza en un marc comunitari i va dirigida a la imitació de la vida adulta. Molt aviat els nens i les nenes s'incorporen al treball del camp o del taller (Ariès, 1987; Badinter, 1981; Knibiehler, 2000).

La funció materna adquireix noves formes i continguts al llarg dels segles XIX i XX, quan s'expandeixen a Occident la industrialització, la urbanització i el liberalisme polític i econòmic. En la teoria política i econòmica de caràcter liberal, la societat es considera com una unitat dividida en dues esferes: la dels assumptes públics i la dels assumptes privats. En aquest procés, la secular *divisió sexual del treball* queda estretament asso-

ciada a aquesta visió dicotòmica de la societat i de la vida humana. Les dones seran ubicades a l'espai privat i familiar; els homes seran els protagonistes de la vida pública. Malgrat que moltes dones —tant individualment com col·lectiva— transgredeixen la norma o lluiten per la seva llibertat a escollir, es configura una societat en la qual la gran majoria són apartades de la vida pública, és a dir, de l'esfera on es pot constituir l'individu ciutadà com a subjecte de drets polítics i socials (Pateman, 1995 i 2000; Walby, 2000; Murillo, 1996; Cobo, 1995; Fraisse, 2003; Carver *et al.*, 2000).

En efecte, els drets de ciutadania que estableix l'estat modern són un atribut masculí i les dones solament reben drets derivats del pare o del marit. La maternitat no implica l'adquisició de drets i estatus si no és a través del pare. I, encara que els esdeveniments bàsics del cicle familiar —naixements, matrimonis, defuncions— hauran de passar pel *registre civil*, i l'eclesiàstic quedarà en segon lloc, les relacions domèstiques quotidianes quedaran lluny del nou estat de dret. El que ha de regir la vida privada i familiar són els costums, és a dir, la tradició. L'estat, es diu, no ha d'interferir en la vida privada.<sup>16</sup>

La secular *divisió sexual del treball* també es reforçarà a la primera modernitat mitjançant diversos mecanismes ideològics que conformaran el model ideal de família burgesa i moderna. Un model que conté tres elements principals. Primer, la defensa de l'*ethos de la domesticitat*, que suposa la idealització de les figures de «mestressa de casa» i de «bona mare». La idealització del treball domèstic oculta l'explotació del treball que les dones realitzen de manera gratuïta dins de la llar i, al mateix temps, devalua les dones que, per necessitat o voluntat pròpia, treballen fora de la llar. Segon, l'expansió del *mite de l'amor romàntic* associat a la indissolubilitat del matrimoni. Fins i tot en els països protestants, on el divorci és possible, la persona divorciada és estigmatitzada. La creença en l'amor romàntic per a tota la vida oculta la subordinació de la dona com a objecte sexual, la doble moral masculina i l'esforç que exigeix la construcció d'una relació conjugal quotidiana. Tercer, el reforç del *sentiment de privadesa* associat a la llar. La intensa relació discursiva que s'estableix entre família i vida privada permet ocultar que les dones dins de la llar han d'estar sempre disponibles per servir els altres. De fet, solament els barons de la burgesia i de les classes altes poden gaudir d'espais de privadesa (per això, Virgínia Woolf reclama «una habitació pròpia»).

Així doncs, el discurs d'exaltació de la dona moderna —que solament és realitzable fins a les últimes conseqüències entre la burgesia— oculta que cap dona no serà, per si mateixa, subjecte de drets. Seran considerades no aptes per a la vida pública, treballin o no treballin fora de la llar, i solament podran obtenir drets a través dels pares i esposos.

16. En resposta a aquesta visió liberal i patriarcal de la privadesa, el moviment feminista dels anys seixanta del segle xx defensarà que «allò privat és polític» per donar a entendre el caràcter patriarcal de les relacions privades i exigir l'aplicació dels principis democràtics —llibertat, equitat— en les relacions domèstiques i familiars.

No podran exercir drets polítics<sup>17</sup> ja que, tal com raona Rousseau, el seu paper de mares les vincula als sentiments i emocions més primaris, cosa que les impossibilita de poder mantenir un judici just sobre el bé comú (Cobo, 1995; Murillo, 1996).

L'avanç de la industrialització i de la salarització de la mà d'obra masculina va permetre la consolidació de la privatització i psicologització de la funció materna, mentre que —amb la complicitat dels sindicats obrers— s'anava exclouint les mares del treball remunerat i dels drets socials derivats. Les dones que continuaven sent obreres i pageses delegaven a àvies i filles grans una part del treball domèstic i de criança. Els pares s'allunyaven més i més dels assumptes domèstics i familiars, que deixaven en mans de les dones de casa.

A principis del segle xx, l'ideal burgès de la figura de la «mestressa de casa», de la «bona mare» i de la «bona esposa» domina entre les classes mitjanes. I a la segona meitat del segle xx ja és hegemònic. Els anys seixanta, s'estén entre les elits de la classe obrera gràcies a l'increment general del benestar material. En alguns països europeus s'amplien els drets socials i laborals dels treballadors i empleats, en tant que són marits i pares (prestacions econòmiques per esposa i fills dependents).<sup>18</sup> Les filles de mares obreres comencen a quedar-se a la seva nova llar de casades per complir amb el mandat del model ideal<sup>19</sup> de maternitat i vida familiar (Duby i Perrot, 1994). La *divisió sexual del treball*, associada a la separació entre espai privat i espai públic, triomfava més que mai entre la classe obrera. Però, al mateix temps, les dones joves de les classes mitjanes —que podien participar del desenvolupament del sistema educatiu dels anys seixanta i setanta— començaren a qüestionar el model ideal de maternitat i vida familiar construït al llarg de la *primera modernitat*. La crisi del model s'estén al conjunt de la societat espanyola de manera molt ràpida i espectacular a mesura que les dones s'integren més i més al mercat de treball i exerceixen un major control sobre la seva fecunditat.<sup>20</sup>

17. El primer país del món que va crear el dret a votar va ser Nova Zelanda, a finals del segle xix. A França les dones no començaren a votar fins a l'any 1944. A Espanya ho van poder fer l'any 1931, amb la Segona República. A Suïssa pogueren votar per primera vegada en les eleccions generals el 1977.

18. Cal dir que els anys trenta alguns països ja havien reconegut el permís de maternitat per a les dones obreres.

19. Els anys cinquanta, el sociòleg T. Parsons —figura d'autoritat en les ciències socials— difon la defensa del model amb una versió «modernitzada». Justifica la divisió sexual del treball i la complementarietat dels rols de gènere dins les famílies com un imperatiu de les societats industrialitzades; en cas contrari, afegix, la socialització dels infants no seria possible. Els anys setanta les seves teories seran fortament criticades per la sociòloga A. Michel, que mostra el reduccionisme d'aquesta teoria i el seu caràcter legitimador de les desigualtats de gènere.

20. A Espanya, l'any 1975 marca l'inici de la caiguda constant de la fecunditat fins a l'any 1998, quan comença a remuntar gràcies a la major fecunditat de les dones immigrades. També marca l'increment continuat de la participació de les dones al mercat de treball. Vegeu dades a <[www.idescat.net](http://www.idescat.net)>.

En efecte, a principis del segle *xxi* els discursos ideològics sobre la família i la funció materna construïts durant la *primera modernitat* han deixat de ser hegemònics, i les vides d'una part important de la població femenina van per altres camins. Tot i sabent que la paraula *dona* amaga situacions i experiències molt desiguals segons quina sigui la seva classe social, podem afirmar que a Espanya i Catalunya l'*ethos de la domesticitat* ja no té credibilitat. La gran majoria de dones joves rebutgen ser identificades en exclusiva com a «mestresses de casa». L'ètica de la domesticitat s'ha substituït per una ètica de treball femení també vinculada al treball remunerat. Constatem també que l'*amor romàntic* ha deixat enrere el mite de ser un amor per sempre. Cada vegada més les biografies individuals de dones i homes mostren l'existència de diferents parelles al llarg del seu trajecte vital. Ja no s'oculta l'esforç que exigeix la construcció d'una relació de parella en equitat, estable i durable. Finalment, el *sentiment de privadesa* es vincula al dret de dones i homes a gestionar la seva vida personal —privada i pública— més enllà del model convencional. I la privadesa es converteix en un dret de tothom, fins i tot dels infants.<sup>21</sup>

Aquests canvis culturals en les mentalitats de les dones s'han produït a Occident per la confluència de transformacions molt importants de tipus demogràfic (caiguda de la fecunditat, increment de l'esperança de vida), econòmic (increment molt notable del sector serveis, increment taxes d'activitat femenina,), polític (desenvolupament dels estats de benestar i de la democràcia), educatiu (expansió de l'educació i formació professional) i social (moviments socials a favor d'una major llibertat i equitat, especialment el moviment feminista). Tot plegat ha permès l'impuls de la presència de les dones a l'àmbit públic —educació, mercat laboral, participació política— i, per tant, una ruptura amb la identificació secular de les dones amb l'espai privat i familiar. Així, els discursos sobre els rols conjugals i parentals han canviat, perquè la *divisió sexual del treball* s'ha modificat.

En efecte, avui s'ha imposat la *dobla presència* de les dones (treball a la família i al mercat de treball), i tot just es comença a reconèixer en els estudis acadèmics la importància econòmica i social del treball no remunerat en l'àmbit privat i familiar (Carrasco, ed., 2001). Les mares que treballen fora de la llar esperen que el pare porti a la família alguna cosa més que una part dels ingressos econòmics. Aquesta «alguna cosa més» es concreta, en general, en una demanda de major participació, en temps i en iniciativa personal, no solament en la criança i atenció dels fills (la part més gratificant), sinó també en el treball domèstic i d'organització. Però els homes es resisteixen, perquè aquesta nova demanda es confronta amb la identitat paterna convencional construïda al llarg dels segles *xix* i *xx*. Se'ls demana que realitzin un treball no pagat (quan la seva obligació fonamental en el passat era treballar per obtenir diners) i que entrin en un camp d'acció que les dones dominen molt més que ells (han de ser ensenyats per elles). Alguns

21. Tal com afirma la Convenció sobre els Drets dels Infants de 1989.

homes admeten que aquesta demanda és justa i actuen en conseqüència, però d'altres es resisteixen simplement a canviar els seus hàbits «absentistes», i d'altres tenen jornades laborals més llargues que la seva parella, cosa que els dificulta o els permet justificar la seva poca o nul·la participació a la vida familiar del dia a dia.

Diverses investigacions sobre les pràctiques de repartiment del treball reproductiu familiar constaten que, en general, les mares no ocupades en el mercat de treball realitzen tres vegades més de treball no pagat que les seves parelles; que les mares ocupades en fan dues vegades més, malgrat que han reduït el temps total del seu treball domèstic, i que quan hi ha criatures petites a la llar les feines es multipliquen i augmenta molt més el treball domèstic de les mares que no pas la participació del pare.<sup>22</sup> En general, els homes dediquen més temps que les seves parelles al treball remunerat, però la càrrega total de treball assumit per les dones (treball pagat més treball no pagat) és molt més gran.<sup>23</sup> Això s'explica, en part, perquè les dones tenen salaris més baixos i, per tant, se senten més obligades —o són obligades— a fer més treball domèstic i familiar. En tot cas, com més ingressos en el nucli familiar, més s'externalitzen les feines de la llar.<sup>24</sup>

És a dir, la *divisió sexual del treball* s'ha modificat. Les dones mantenen una *dobles presència*, però en el mercat laboral es creen nous mecanismes que mantenen les discriminacions per raó de sexe (més atur, salaris més baixos, més precarietat) (Maruani, Rogerat i Torns, 2000; Parella, 2003). La càrrega del treball domesticofamiliar pel que fa a la criança dels fills s'ha reduït respecte del passat (es tenen menys fills i es disposa de tecnologies modernes). Però les exigències de cura, d'higiene, d'alimentació, d'organització familiar, de recursos educatius, etc., són més intenses. A més, l'increment de l'esperança de vida ha augmentat —i augmentarà— de manera molt considerable les necessitats d'atenció i cura de la gent gran dependent.

De fet, la recerca social sobre el repartiment del treball familiar i del treball remunerat entre les parelles joves continua mostrant les grans resistències dels homes joves a adoptar, també, la *dobles presència*, tal com seria desitjable. Les dones que fan treball remunerat —més que no pas els homes— busquen compatibilitzar ocupació laboral i família, i els és fonamental poder fer ús de serveis que atenguin els seus familiars dependents mentre treballen fora de la llar. A Espanya i Catalunya, hi ha un dèficit molt important de serveis públics per a la primera infància i la gent gran dependent, i l'ús de serveis privats solament és possible per a les famílies de classe mitjana alta (Brullet,

22. A la meua tesi doctoral vaig investigar sobre el repartiment del treball remunerat i no remunerat entre parelles joves amb criatures petites. Presento alguns resultats a BRULLET (1998).

23. Vegeu M. A. DURÁN a C. CARRASCO (ed.), 2001, p. 41-55.

24. La qual cosa introdueix nous mecanismes de desigualtat social per raó de classe, sexe i ètnia. Vegeu S. PARELLA (2003).



2000; Brullet i Parella, 2001). Moltes dones busquen suport en les xarxes interpersonals i familiars perquè les polítiques progressistes de suport a les famílies tot just es comencen a plantejar.

La modificació actual de la *divisió sexual del treball* implica un radical qüestionament del tercer eix normatiu d'estructuració de la família moderna al llarg de la *primera modernitat*, pel qual es va adjudicar a les dones l'esfera privada (treball domèstic familiar) i es va adscriure als homes a l'esfera pública (empresa, treball i participació política). Però la *divisió sexual del treball* es resisteix a desaparèixer dins les llars i ha trobat noves formes d'expressió en el mercat de treball. L'autoritat i els sabers femenins, així com la paritat en els centres de poder polític, avancen lentament en el món occidental, especialment allà on les forces socials progressistes poden aprofundir en la democràcia i en la reforma social. Però la *divisió sexual del treball* encara manté arrels històriques molt profundes. La feina pendent a favor de l'equitat entre els sexes, des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, encara és molta, i implica, com sempre, tant l'acció individual i privada com l'acció col·lectiva i pública

## Reflexions finals

Actualment, a inicis de l'any 2006, Espanya i Catalunya disposen d'una de les legislacions familiars més progressistes del món occidental. Això significa, fonamentalment, que s'han incrementat els drets i les llibertats que permeten gestionar la pròpia vida i els compromisos de solidaritat familiar segons les creences, les voluntats i les oportunitats de cadascú, dins d'un marc comú de convivència democràtica.

A Occident s'ha deslegitimad, en efecte, el model patriarcal de família moderna construït a la *primera modernitat*. Els canvis que estem vivim auguren, al meu entendre, un nou sistema familiar caracteritzat per la seva diversitat formal i relacional. Conviuran diversos models de família. I aquesta diversitat inclourà, també, models ancorats en el passat. Així mateix, cal tenir present que la població estrangera procedent de països no occidentals presenta models de família que es poden contradir molt amb els processos de canvi que estem vivim, especialment pel que fa a la transformació de les relacions de gènere. Acceptant que els seus models tampoc són inamovibles, i que també poden estar canviant, caldrà realitzar una tasca important per facilitar la seva adaptació al nostre marc legal.

En tot cas, cal que quedi clar —perquè sovint es confon— que la major diversitat en les formes i relacions familiars no elimina les limitacions i desigualtats socials derivades de la posició de cadascú i de la seva família en l'estructura social. Des d'una perspectiva progressista, avançar cap a una *segona modernitat* més democràtica hauria d'implicar no solament més llibertat per construir el trajecte personal i familiar —llibertat que ha

estat i és fonamental per a les dones—, sinó també més equitat social, entre gèneres i entre grups socials. De fet, l'equitat en l'accés als recursos socials disponibles és una condició de l'exercici de la llibertat d'escollir. D'aquí la importància d'avançar no solament en les polítiques legislatives, sinó també en les polítiques socials redistributives entre gèneres, generacions i classes socials.

Si bé la diversitat familiar és, al meu entendre, un indicador que juga a favor d'una possible organització més democràtica de la vida familiar, l'alternativa de fons a la família patriarcal també planteja altres reptes al conjunt del sistema. Aquests reptes demanen construir alternatives al que han estat els tres eixos configuradors de la família occidental plurisecular, tal com he desenvolupat en aquest text. Primer, cal continuar amb les regulacions que tinguin present les diverses *praxis* amb què dones i homes conformen els seus vincles i responsabilitats, i evitin les situacions discriminatòries entre la ciutadania. Segon, cal construir a la pràctica un nou model d'autoritat parental no patriarcal, que sigui compartit entre els qui s'ocupen de l'infant i sigui àmpliament reconegut dins i fora de la llar. Tercer, l'estat ha de crear, d'una banda, més i diversos serveis i recursos de suport a les persones que formen família per tal que puguin articular la seva vida laboral, personal i familiar segons les diferents etapes del seu cicle de vida i assegurar una major equitat social.

## Bibliografia

- ARIÉS, P. *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid: Taurus, 1987.
- ARIÉS, P.; G. DUBY. *Historia de la vida privada*. Madrid: Altea-Taurus-Alfaguara, 1994.
- BADINTER, E. *¿Existe el amor maternal? Historia del amor maternal: siglos XVII al XX*. Barcelona: Paidós, 1981.
- BECK, U.; BECK-GERNSHEIM, E. *El normal caos del amor*. Barcelona: ElRoure, 1998.
- BECK-GERNSHEIM, E. *La reinención de la familia. En busca de nuevas formas de convivencia*. Barcelona: Paidós, 2003.
- BOADA, L. «Foto seriamente velada». *El País* (25-5-2005), 2005.
- BORDERÍAS, C.; CARRASCO, C.; ALEMANY, C. [comp.]. *Las mujeres y el trabajo*. Barcelona: Icaria-Fuhem, 1994.
- BORDERÍAS, C. «Suponiendo que ese trabajo lo hace la mujer. Organización y valoración de los tiempos de trabajo en la Barcelona de mediados del XIX». A: CARRASCO, C. [ed.]. *Tiempos, trabajos y género*. Barcelona: Ediciones de la Universidad de Barcelona, 2001. p.103-128.
- BRULLET, C. «Roles e identidades de género: una construcción social». A: GARCÍA DE LEÓN, M. A. [ed.]. *Sociología de las mujeres españolas*. Madrid: Complutense, 1996. p. 273-308.
- BRULLET, C. «Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya. A: GINER, S. [dir.]. *La societat catalana*. Barcelona: IDESCAT, 1998, p. 443- 465.

- BRULLET, C. «Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: El cas dels serveis de suport a les famílies». A: FLAQUER, L. [ed.]. *Informe sobre la situació de la família a Catalunya: Un intent de diagnòstic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002.
- BRULLET, C. *Polítiques d'infància i família a escala local a Europa. Informe de recerca*. Barcelona: Diputació de Barcelona. <www.diba.es>, 2002.
- BRULLET, C. «La maternidad en Occidente y sus condiciones de posibilidad en el siglo XXI». A: CONCHA, M. A. de la; OSBORNE, R. [coord.]. *Las mujeres y los niños primero. Discursos de la maternidad*. Barcelona: Icaria, 2004, p. 2001-228.
- BRULLET, C. «La escuela y las transformaciones de la familia». A: CABRERA, D.; FUNES, J.; BRULLET, C. *Alumnado, familias y sistema educativo*. Barcelona: Octaedro, 2004, p. 65-125.
- BRULLET, C.; S. PARELLA. «Polítiques de serveis a les famílies: residualitat pública en un context cultural "familiarista"». A: GOMÀ, R.; SUBIRATS, J. *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000)*. Vol. I: *Autonomia i benestar*. Barcelona: Universitat de Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2001. p. 221-243.
- BRULLET, C.; TORRABADELLA, L. «Infants i famílies. Situacions i condicions de vida». A: *Informe 2002*. Vol. I: *La infància i la famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Consorci-Institut d'Infància i Món Urbà, 2002. p. 55-298. <www.ciimu.org>.
- BRULLET, C.; TORRABADELLA, L. «Transformacions i diversitat familiars a inicis del segle XXI». *T. E. Informa* [Barcelona: CONC: Secretaria de la Dona], núm. 250, 2004, p. 3-9.
- BRULLET, C.; C. ROCA. «Relacions familiars i autoritat». *CIIMU, Informe 2004: Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona: CIIMU, 2005. p. 63-120. <www.ciimu.org>.
- CADORET, A. *Padres como los demás. Homosexualidad y parentesco*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- CARDÚS, S. [dir.]. *Propostes d'intervenció per a la conciliació d'horaris familiars, escolars i laborals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar i Família, 2003.
- CARRASCO, C. [ed.]. *Tiempos, trabajos y género*. Barcelona: Publicacions de la UB, 2001.
- CARVER, T. [et al.]. *Genre et politique. Débats et perspectives*. París: Gallimard, 2000.
- COBO, R. *Fundamentos del patriarcado moderno: J. J. Rousseau*. Madrid: Cátedra, 1995.
- CONCHA M. A. de la; OSBORNE, R. [coord.] *Las mujeres y los niños primero. Discursos de la maternidad*. Barcelona: Icaria, 1994.
- DUBY G.; PERROT, M. *Historia de las mujeres*. Madrid: Santillana: Círculo de Lectores, 1994.
- DURÁN, M. A. «El análisis de exhaustividad en la economía española». A: Carrasco, C. [ed.]. *Tiempos, trabajos y género*. Barcelona: Publicacions de la UB, p. 41-55, 2001.
- FRAISSE, G. *Los dos gobiernos: La familia y la ciudad*. Madrid: Cátedra-Feminismos, 2003.
- GOODY, J. *La evolución de la familia y el matrimonio en Europa*. Barcelona: Herder, 1986.
- GOODY, J. *La familia europea*. Barcelona: Crítica, 2001.
- KNIBIEHLER, Y. *Histoire des mères et de la maternité en Occident*. París: PUF, 2000.
- MARUANI, M.; ROGERAT, C.; TORNIS, T. *Las nuevas fronteras de la desigualdad*. Barcelona: Icaria, 2000.
- MEULDER-KLEIN, M. T.; THÉRY, I. *Les recompositions familiales aujourd'hui*. París: Nathan.
- Murillo, S. *El mito de la vida privada*. Madrid: Siglo XXI, 1993.

- ORTEGA, M.; C. SÁNCHEZ, C.; C. VALIENTE, [ed.]. *Género y ciudadanía. Revisiones desde el ámbito privado*. Madrid: Universidad Autónoma, 1999.
- PARELLA, S. *Mujer, inmigrante y trabajadora. La triple discriminación*. Barcelona: Anthropos, 2003.
- PATEMAN, C. *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- PATEMAN, C. «Féminisme et démocratie». A: Carver [et al.]. *Genre et politique. Débats et perspectives*. París: Gallimard, 2000, p. 88-121.
- SEGALEN, M. *Antropología histórica de la familia*. Madrid: Taurus, 1992.
- SOLETO, M. «A vueltas con la custodia compartida». *El País* (6-6-2005), 2005.
- SUBIRATS M.; Brullet, C.. *Rosa y azul. La construcción de los géneros en la escuela mixta*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales: Instituto de la Mujer, 1988.
- TUBERT, S. [ed.]. *Figuras de la madre*. Madrid: Cátedra. (Feminismos), 1996.
- TUBERT, S. [ed.]. *Figuras del padre*. Madrid: Cátedra. (Feminismos), 1997.
- THÉRY, I. *Couple, filiation et parenté aujourd'hui*, París: Odile Jacob, 1998.
- WALBY, S. «La citoyenneté est-elle sexuée?». A: CARVER [et al.]. *Genre et politique. Débats et perspectives*. París: Gallimard, p. 51-87, 2000.

La Diputació de Barcelona és una institució de govern local que treballa conjuntament amb els ajuntaments per impulsar el progrés i el benestar de la ciutadania

La col·lecció **Estudis** posa a l'abast del món local coneixement teòric i empíric per promoure la reflexió i l'anàlisi en temes d'interès per als governs locals.

Aquest volum és una eina de difusió de pensament, recerques i propostes amb perspectiva de gènere sobre polítiques públiques i canvis socials. Vol aportar elements de reflexió per afavorir la transformació de les relacions de desigualtat en clau local i aplega articles elaborats per professores de la Diplomatura de postgrau de gènere i igualtat i del Màster de gènere: agents d'igualtat. *Construint els drets de les dones: dels conceptes a les polítiques locals* és un recull adreçat a obrir accés a debats i reflexions actuals que incideixen en la gestió dels governs locals.

Diputació de Barcelona  
Àrea d'Igualtat i Ciutadania  
**Oficina de Promoció de Polítiques d'Igualtat Dona-Home**  
Sant Pere més Baix, 7  
08003 Barcelona  
[www.diba.cat/francescabonnemaison](http://www.diba.cat/francescabonnemaison)

